

סראב אבורביעה-קווידר. זהות מעמדית בהתהוות: פרופסיונליות פלסטיניות בנגב. ירושלים: מאגנס. 2017. 183 עמודים

ליליאן אבו-טביך*

ביקורות ספרים

בספר זהות מעמדית בהתהוות: פרופסיונליות פלסטיניות בנגב חוקרת סראב אבורביעה-קווידר נושאים בחייהן של נשים מוסלמיות בדוויות אזרחיות מדינת ישראל, כקבוצה אתנית מוגזעת וכחלק מהחברה הפלסטינית, המושפעות שתייהן מפרקטיקות הדרה של משטר ציוני שממשיך גם כיום לקדם מדיניות של קולוניאליזם התיישבותי. בספר זה המחברת חושפת שיח חשוב של נשים אקדמאיות פרופסיונליות, שיח שלרוב אינו מיוצג והמשקף את צמיחתו של מעמד ביניים נשי. באמצעות הקטגוריה המעמדית היא מנתחת את המורכבות של חוויותיהן, מאבקהן ואופני התמודדותן של הנשים בשוק התעסוקה היהודי והערבי, המוכנים מתוך הצטלבות של מבני כוח מפלים כגון גזענות, פטריארכליות, מעמד, דת ושבתיות. כפי שהחוקרת מציינת, הממצאים מצביעים על פרדוקס – מעמדן של נשים פרופסיונליות פלסטיניות בנגב במרחב התעסוקתי וסיכויי קידומן אינם משקפים את רמת השכלתן, והם נחותים מאלה של גברים בדווים ושל נשים יהודיות שנתוני ההשכלה וההכשרה שלהם זהים. אף על פי כן, הניתוח מראה שתודעתן המעמדית של נשים אלו ומאבקן היצירתי בחסמי ההגמוניה ובמגבלות המשפחתיות והקהילתיות – באמצעות השתתפותן בזירות חברתיות, גאוגרפיות ותעסוקתיות – מפרקים בהדרגה את מבני הכוח האתנו-קולוניאליים והפטריארכליים, ומבנים מחדש זהויות למען סדר אתני וחברתי חדש.

כמו חוקרות ילידיות אחרות, המחברת רואה את משימת המחקר כפעולה המפרקת את יחסי הכוח בין הילידי למתיישב, משכתבת את ההיסטוריה של הילידים מתוך הפרספקטיבה שלהם ומערערת על הסדר ההגמוני הקולוניאלי, אשר במאמציו לאורך עשרות שנים הבנה סובייקט ילידי מוכפף ומודר מהמרחב הכלכלי הלאומי. אם כך, נקודת המוצא האפיסטמולוגית של הניתוח שלה נשענת על גישות ביקורתיות פוסט-קולוניאליות, ולאור הנושא ומורכבותו היא מאמצת גישה רב-צירית לניתוח חוויותיהן של הנשים בתקופת לימודיהן ובשוק התעסוקה. כלי המחקר שבו השתמשה החוקרת הוא ריאיון נרטיבי מובנה למחצה, והניתוח התמטי של הראיונות נעשה על פי שלבי התאוריה המעוגנת בשדה. אוכלוסיית המחקר כוללת חמישים נשים בדוויות אקדמאיות פרופסיונליות מכפרים מוכרים ולא מוכרים בנגב, שהחלו לעבוד בשכר ביישובים בדוויים ויהודיים 5-10 שנים קודם לתחילת המחקר ואשר עוסקות במגוון מקצועות – מורות, יועצות, עובדות סוציאליות, אחיות, רופאות, מדעניות, חוקרות, מרצות, משפטניות, פסיכולוגיות, מנהלות בתי ספר ורוקחות. אתיחס כעת לכמה מהממצאים המשקפים, לדעתי, את התזה ואת המטרה של הספר.

כנקודת פתיחה ראויה לדיון כולו, המחברת מציגה ניתוח של מגבלות ולחצים קהילתיים ואתנו-קולוניאליים המופעלים על נשים בכואן לבחור מקצוע ומצביעה על מחסור בהכוונה

* החוג למדע המדינה והתוכנית ללימודי מגדר, אוניברסיטת טורונטו, קנדה

ובידע בכל הנוגע להסללת תלמידים ותלמידות להשכלה גבוהה ועל בחירות מאולצות ולא מעמיקות מצד תלמידות. בהקשר זה היא מתארת כיצד תלמידות מוכוונות למקצוע ההוראה ומצביעה על הקנסות המוטלים על נשים שבחרו במקצועות שמערערים על ייצוג מגדרי מסורתי, צייתן וקונפורמיסטי, כגון רפואה ועריכת דין. המונח "קנסות" מגלם אפילו מצטלבות שנשים חוות במרחבים המסמנים את אחרותן, ויש לו ביטויים שונים – קנס מגדרי, קנס דתי, קנס גזע־אתני וקנס שבטי. הקנס המגדרי מתבטא בין השאר בתגובות פוגעניות מצד גברים, כגון כעס, זלזול, החפצה והטרדה מינית, וקושי לשפוט את עבודתן של נשים על פי קריטריונים מקצועיים. הקנס הדתי בא לידי ביטוי באי־קבלתן לעבודה של נשים עם כיסוי ראש. בה בעת, גם נשים שבחרות שלא ללבוש כיסוי ראש נתקלות בביקורת ובערות פוגעניות, אף שכיסוי הראש לעיתים מרתיע גברים בכואם לנהל יחסי עבודה עם נשים.

הקנס הגזע־אתני מתבטא באי־שוויון תעסוקתי כתוצאה מגזענות מצד מעבידים ולקוחות, הנשענים על טיעונים מבוססי תרבות או צבע במטרה לסמן את הנשים כנחותות ולדחוק אותן לשולי המרחב הכלכלי. נשים שעובדות במקומות עבודה יהודיים מתוגנות לעיתים כאחרות עוינות או כבלתי נאמנות למערכת, ונמנע מהן קידום, למשל, בשל ביקורת שהן משמיעות על יחס מפלה כלפי לקוחות בדרוים. הן חוות מה שהמחברת מכנה "גזענות אילמת", גזענות המתבטאת במבטים של חוסר הערכה. אף על פי כן, הנשים הפרופסיונליות ממשיכות לשבור את הסטראוטיפ הגזעי ולהוכיח את מקצועיותן. הקנס השבטי הוא אמצעי נוסף לשעתוק נחיתותן של נשים. ניתוח הרובד הזה משקף את מורכבות המצב, שכן אחת הפרקטיקות של משטר קולוניאלי היא להשתמש ב"פוליטיקת הנכבדים". מדיניות זו של כריתת בריתות מחזקת את הקוד השבטי, מונעת מנשים לפעול במקצועיות ופוגעת באוכלוסייה הזקוקה לעזרתן. הממצאים מראים שכאשר נשים פרופסיונליות בוחרות לפעול לפי הקוד המקצועי ולפנות למוסדות הרלוונטיים, אלה בוחרים דווקא לשתף פעולה עם הקוד השבטי ולהפנות את הטיפול בנושא למנגנונים שבטיים. לא זו אף זו, נשים שבחרות לפעול על פי כללי המקצוע חוות גם לחץ מצד השבט באמצעות האב, שנתבע ל"משפט בדווי", פרוצדורה שבה המכובדים מבקשים מהאב ללחוץ על בתו (בעלת המקצוע) לפעול אחרת. בשל כך, יש נשות מקצוע שלעיתים נמנעות מלפעול על פי הדרישות המקצועיות ובוחרות לפנות לגורמים פנים־קהילתיים, מתוך ידיעה שפגיעה בקוד השבטי עלולה לסבך את המצב ולסכן את האוכלוסייה שהן עובדות איתה. אחרות בוחרות לגשר בין שתי המערכות במטרה לשמור על טובת אלו שבמצוקה, ויש גם מי שחוסר האונים שהן חוות בעבודתן והקושי שלהן להתמודד עם ההשלכות על האוכלוסייה הנזקקת לשירותיהן גורמים להן לעזוב את מקום העבודה. נושא מורכב זה מצדיק דיון נפרד בחוק ובמשפט הבדווי, שיתייחס למשמעות ולתרומה של מערכות ידע ילידיות ויבדוק מהו תוקפו של ידע זה ואם אפשר לשלבו במערכות ידע הגמוניות.

המשתתפות במחקר מדברות גם על קשיי התמרון בין החיים הפרטיים לאלה המקצועיים ועל העזרה שהן מקבלות מהמשפחה ומבן הזוג. תמיכה זו מתבטאת גם בכך שהגבר הודף ביקורת שמשמיעה משפחתו על תנאי העבודה של אשתו. זוהי סיטואציה מרגשת, שכן החברה הבדווית, כפי שמציינת אבורביעה־קוידר, רואה ביחסים שוויוניים פגיעה בחלוקת התפקידים המסורתית, ואילו כאן נשמעים גברים שמוכנים לחתור נגד מוסכמות חברתיות. לעומתם, אחרים בוחרים לשמור על תדמית מסורתית מחוץ לבית ועל תדמית שוויונית בבית,

ויש גם מי שממשיכים לאמץ ערכים מסורתיים ולעכב את ההתפתחות המקצועית של האישה, והיא נאלצת לוותר.

היבט נוסף וחשוב של הממצאים הוא האופן שבו נשים פרופסיונליות מאתגרות מערכות סמכות וידע מסורתיות ויחסי כוח מגדריים, אתגר-קולוניאליים ושבטיים באמצעות הידע, הסמכות והמעמד המקצועי שלהן ובאמצעות תרומתן הכלכלית למשפחה. הן פועלות במלוא מרצן לרווחת החברה ומציגות מודל אימהי, זוגי ונשי שנשען על ערכים של שוויון, אוטונומיה ושינוי חברתי. החוקרת מראה שלמרות האפליה והמאבקים, נשים פרופסיונליות רואות במקצוע שליחות וכלי להעצמת נשים בכלל ותלמידות ואימהות בפרט. דרך עבודתן המקצועית הן פועלות להעלות את המודעות לגבי סוגיות מושתקות בחברה ולייצר לנשים מרחב בטוח להשמיע את קולן. למרות זאת, מעמדן כפרופסיונליות המשתייכות למגדר הנשי, לסדר שבטי ולאתניות מופלית אינו זוכה להכרה הראויה לו, מכיוון שהכרה כזאת, כך מסכמת החוקרת, עלולה לערער את מאזן כוחות השליטה. לכן, כדי לשמר את המצב, נשים חוות ניסיונות חוזרים ונשנים למשטר אותן בעזרת מסמנים גזעיים, תרבותיים, מגדריים ושבטיים במטרה לתייג אותן כנחותות.

הספר מיועד לכל מי שחשובה לו החברה בישראל. הוא חושף ידע חשוב על אחת מהקבוצות בחברה ומעשיר את הבנתנו בדבר מורכבות חוויותיהן של נשים פרופסיונליות ברויות בנגב. הציטוטים המופיעים בספר מפייהן של הנשים מוכיחים שוב ושוב כי הן מודעות למצב שהן נתונות בו ומביעים את חוכמתן ואת כוחן. למרות מאבקהן האישיים, הן פועלות ברגישות ובנחישות לטובת החברה שהן שייכות אליה. הספר מיועד למגוון קהלים, אך ההשראה שהוא מעורר מייעדת אותו בראש ובראשונה לדור הצעיר של נשים ברויות בנגב. שיתוף ידע זה עם כלל הקהילה הברווית עשוי לעורר שיח שהוא חיוני לכל הצדדים המעורבים. קהל יעד חשוב נוסף הוא עובדי ועובדות מדינה, למשל בשירותי ביטחון הפנים, החינוך והרווחה, שהקריאה בספר וההתודעות למצב העניינים שהוא מציג עשויה לשפר את איכות השירות שהם נותנים. נוסף על קהלים אלו, כמובן, מיועד הספר לכל מי שמתעניין בדינמיקת פעולתה של מדינה כלפי מיעוט שחי בתוכה, ובהשלכותיה על חייהן של נשים.